
***Andrzej Kansy, Na marginesie swobody.
„Notatki Płockie” (1956-2011) – historia i polityka,
Warszawa 2012, wyd. Rada Towarzystw Naukowych
przy Prezydium PAN, ss. 312. (Rec. Janusz Szczepański)***

***Andrzej Kansy, On the margin of freedom.
„Plock Notes” (1956-2011) – history and politics,
Warsaw 2012, issued by the Council of Scientific
Societies of the Presidium of the Polish Academy
of Sciences, pp. 312 (Rev. Janusz Szczepański)***

Bibliografia opracowań naukowych poświęconych najnowszym dziejom czasopiśmiennictwa polskiego, a zarazem najnowszej historii Płocka wzbogaciła się o cenną publikację książkową. Jest nią wydana drukiem rozprawa doktorska Andrzeja Kansęgo obroniona w 2012 r. w Instytucie Dziennikarstwa Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Omawiana publikacja książkowa dr. Andrzeja Kansęgo znakomicie wpisuje się w nurt badań nad dziejami polskiego i mazowieckiego regionalizmu. Wspaniałym wzorem do naśladowania, wręcz Mistrzem dla autora prezentowanej książki, jest tu niewątpliwie doc. dr Wiesław Koński – prekursor badań nad dziejami prasy płockiej, aktualny redaktor naukowy „Notatek Płockich”. Godzi się tylko przypomnieć dysertację doktorską Wiesława Końskiego „Prasa płocka w latach 1945-1981”, obronioną w 1990 r. na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz wydany drukiem w 2012 r. tom I jego książki „Dwa wieki prasy płockiej (1810-1945)”.

Ocena roli naukowych czasopism regionalnych, a do tych należy zaliczyć czasopismo Towarzystwa Naukowego Płockiego – „Notatki Płockie”, jest ważnym zadaniem nauk humanistycznych. Jest ona możliwa dzięki szerokiemu uwzględnieniu znaczenia regionu (a w tym przypadku – Mazowsza Płockiego – J. S.), przemian kulturowo-cywilizacyjnych, zachodzących na jego obszarze na tle wydarzeń społeczno-politycznych. Ukazujące się od blisko 60 lat „Notatki Płockie” są znakomitym odzwierciedleniem owych przemian w mazowieckim regionie. Stanowią one istotne źródło informacji zarówno o życiu społeczno-politycznym, gospodarczym i kulturalnym na Mazowszu Północnym, a zwłaszcza w Płocku okresu PRL (1956-1989), jak też lat III Rzeczypospolitej. Informują także o kierunkach i stanie badań nad historią i teraźniejszością mazowieckiego regionu z udziałem lokalnego środowiska inteligencji.

Konstrukcja książki Andrzeja Kanskego oparta jest na zasadzie chronologiczno-problemowej. Układ poszczególnych rozdziałów jest prawidłowy i czytelny, umożliwiający pełne zaprezentowanie różnorodnych aspektów funkcjonowania „Notatek Płockich”.

W rozdziale I autor na kanwie dziejów najdłużej istniejącego na ziemiach polskich towarzystwa naukowego – Towarzystwa Naukowego Płockiego przybliża genezę jego organu, jakim są „Notatki Płockie”. Nawiązuje do politycznych uwikłań kolejnych prezesów TNP. Przypomina sylwetki Aleksandra Macieszy – członka Narodowej Demokracji oraz aresztowanego pod koniec 1949 r. przez władze komunistyczne – Bolesława Jędrzejewskiego. Należący do ZWZ, a następnie do AK prezes Jędrzejewski, za rzekomą współpracę z hitlerowskim okupantem otrzymał wyrok 15 lat więzienia. Został uwolniony na mocy amnestii w 1956 r. Wybrany w lutym 1950 r. nowy prezes TNP – adw. Roman Lutyński przed wojną związany był z PSL „Wyzwolenie”. W niesłychanie ciężkich czasach polskiego stalinizmu, w ramach pogłębiania stosunków polsko-radzieckich, stał się rzecznikiem utworzenia w Bibliotece TNP działu wiedzy o Polsce Ludowej, w którym skompletowano literaturę radziecką, na czele z dziełami klasyków marksizmu i leninizmu.

Pełniący w latach 1957-1968 funkcję prezesa TNP – adw. Tadeusz Gierzyński należał do Stronnictwa Demokratycznego. Po jego śmierci, I wiceprezes i niekwestionowany lider intelektualny TNP – mec. Kazimierz Askanas nie mógł objąć stanowiska prezesa ze względu na

jego żydowskie pochodzenie. Został nim dotychczasowy II wiceprezes TNP – inż. Jakub Chojnacki, pełniący tę zaszczytną funkcję przez 34 lata, aż do kwietnia 2002 r. Kiedy ustępował ze względu na sędziwy wiek, zgodnie z jego wolą, nowy zarząd TNP wybrał na stanowisko prezesa TNP – dr. inż. Zbigniewa Kruszewskiego.

Andrzej Kansy daje liczne przykłady świadczące o tym, iż działalnością TNP w latach 1945-2011 kierowali prezesi o charyzmatycznych predyspozycjach, podejmujący często wyzwania wbrew obowiązującym zasadom ustroju socjalistycznego. Należał nawet do nich, w pełni akceptowany przez władze partyjne Płocka i województwa płockiego - prezes Chojnacki. Realizował on, np. ideę zawieszenia kopii romańskich „Drzwi Płockich” w Katedrze Płockiej, co na ogół nie podołało się władzom komunistycznym.

Nawiązując do genezy „Notatek Płockich”, autor podkreśla, że były one początkowo wydawane jako Biuletyn Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Ich pierwszy numer ukazał się drukiem 22 lipca 1956 r., w 12. rocznicę Manifestu Lipcowego PKWN. Andrzej Kansy nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, kiedy „Notatki Płockie” stały się periodykiem Towarzystwa Naukowego Płockiego. Niewątpliwie powstanie czasopisma należy wiązać z atmosferą polityczną wydarzeń Polskiego Października 1956 r.

Omawiając kolejne rozdziały, poświęcone m.in. formule wydawniczej (rozdział II), relacjom z władzami (rozdział III), redaktorom „Notatek Płockich” i ich wkładowi w rozwój czasopisma (rozdział IV), autor wprowadza klarowne cezury czasowe. Pierwszą z nich są lata 1956-1968, kiedy to na fali październikowej odnowy poszukiwano właściwego profilu czasopisma, a redaktorami „Notatek Płockich” byli: Tadeusz Gierzyński i Kazimierz Askanas. Kolejną cezurę stanowią lata 1968-1980, kiedy to funkcję redaktora „Notatek Płockich” pełnił Franciszek Dorobek, ale ogromny wpływ na profil czasopisma wywierał ówczesny prezes TNP – inż. Jakub Chojnacki. W świetle badań Andrzeja Kansgo ostatnią cezurę w najnowszej historii kwartalnika TNP – stanowią lata 1981-2011 zatytułowane „Po stanie wojennym”, kiedy to redaktorem naczelnym „Notatek Płockich” na przestrzeni ostatnich 30 lat był dr Wiesław Koński.

Pewien niedosyt Czytelnika może budzić brak wyodrębnienia w naukowej narracji lat 1981-2011, nazywanych na przemian „Na drodze zmian”, „Po stanie wojennym” lub „Czasem Wiesława

Końskiego” – okresu III Rzeczypospolitej. W latach 1989-2011 trudno było przecież dostrzec ingerencję władz państwowych w tematykę artykułów ukazujących się na łamach „Notatek Płockich”, zaś występująca w tytule książki sformułowanie „margines swobody”, można odnieść wyłącznie do lat Polski Ludowej.

Andrzej Kansy w interesujący sposób kreśli obraz zmagania z urzędem wszechwładnej wówczas cenzury kolejnych redaktorów „Notatek Płockich”. Miały one służyć właściwemu profilowi, naukowemu poziomowi, roli kwartalnika w życiu płockiej społeczności, a niekiedy nawet walce o utrzymanie tytułu. Autor daje liczne przykłady ingerencji władz komunistycznych w treść poszczególnych numerów „Notatek Płockich”. Analiza kulisów powyższych zmagania umożliwia bardziej wszechstronne spojrzenie na relacje redaktorów „Notatek Płockich”, a zwłaszcza prezesa TNP – Jakuba Chojnackiego z władzami. On to i jego poprzednik, Tadeusz Gierzyński zdawali sobie sprawę, że istnienie „Notatek Płockich” w określonej sytuacji politycznej, wyłącznie uzależnione jest od szerokiej koncesji na rzecz władzy. Stąd, np. brak na łamach kwartalnika TNP informacji o obchodach milenijnych w Płocku w listopadzie 1968 r. Pojawiło się natomiast wiele artykułów o kolejnych Zjazdach PZPR i społeczno-gospodarczych osiągnięciach socjalistycznej Ojczyzny, o wiekopomnej roli w dziejach Polski i miasta Płocka – ruchu robotniczego. Pod presją Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Płocku, w numerze 4 „Notatek Płockich” z 1982 r. umieszczono, np. tekst tow. Mariana Dobrosielskiego pt. „Uwagi o kulturze politycznej w Polsce dzisiejszej”, który usprawiedliwiał wprowadzenie stanu wojennego w Polsce niską kulturą polityczną polskiego społeczeństwa. Świadectwem permanentnych „ukłonów” prezesa Chojnackiego wobec aparatu partyjnego były liczne wizyty dostojników państwowych w siedzibie Towarzystwa Naukowego Płockiego, szeroko opisywane na łamach „Notatek Płockich”.

Andrzej Kansy daje jednak też inne przykłady świadczące o próbach zrywania z praktykami ingerencji w treść „Notatek Płockich” ze strony przedstawicieli systemu autorytarnego. Redaktor naczelny „Notatek Płockich” – dr Wiesław Koński, w numerze 1 kwartalnika z 1981 r. odważył się zamieścić artykuły dwóch księży; Michała M. Grzybowskiego i Janusza Mariańskiego. W powyższym numerze znalazł się też tekst czołowego działacza NSZZ „Solidarność” w Mazowieckich

Zakładach Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku – mgr. inż. Andrzeja Pacałowskiego „o odorach rafineryjnych” w środowisku płockim, a który to temat był na indeksie władz nie tylko wojewódzkich (s. 188).

Należy podkreślić, iż artykuły o ogromnym wpływie MZRIp na rozwój Płocka często gościły na łamach „Notatek Płockich”, zwłaszcza, iż powyższe zagadnienie było tematem rozprawy doktorskiej prezesa Jakuba Chojnackiego. Na łamy kwartalnika był w stanie „przebić się” tylko jeden artykuł (nr 4 z 1972 r.) – „Czy „Petrochemia” nas zatrzuwa?” pióra doktora Tadeusza Garleja – prezesa Płockiego Towarzystwa Lekarskiego. Był on szykanowany przez władze partyjne za szerzenie opinii o negatywnym wpływie płockiej Petrochemii na zdrowie mieszkańców Płocka.

Spśród redaktorów naczelnych „Notatek Płockich” autor omawianej publikacji najbardziej ceni dr. Wiesława Końskiego. Andrzej Kansy pisze, iż dzięki niemu kwartalnik TNP „wyraźnie zmienił charakter; z czasopisma nieposiadającego wyraźnej linii, zawierającego dużo aktualności i tekstów okazjonalnych zaczęło się zmieniać w pismo naukowe i popularyzujące naukę. Nowy przewodniczący kolegium redakcyjnego pozyskiwał wartościowe teksty i wprowadzał nowych autorów”. Jeszcze przed zlikwidowaniem w 1990 r. Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk na łamach kwartalnika TNP pojawiły się tematy dotychczas nieobecne lub dotychczas inaczej interpretowane. Dotyczyły one, np. roli Józefa Piłsudskiego, polskich górników przymusowo zatrudnianych w kopalniach po II wojnie światowej, społeczności żydowskiej, duchownych katolickich i mariawitów. Nie rezygnowano jednakże z tematyki ekonomicznej, zagadnień nowoczesnego zarządzania w przemyśle i budownictwie. W obliczu nowych wyzwań cywilizacyjnych redakcja „Notatek Płockich” starała się pozyskiwać artykuły na temat ekologii, alternatywnych źródeł energii, informatyzacji. Zaslugą red. Wiesława Końskiego było też uporządkowanie struktury kwartalnika TNP. Wyodrębniono „Dział naukowy”, w którym artykuły zamieszczano według kolejności okresów historycznych, jakich dotyczyły. Wprowadzono też „Kronikę”, zawierającą teksty informacyjne, dział „Recenzji” oraz „Bibliografię Mazowsza Płockiego”.

Ostatni rozdział prezentowanej publikacji książkowej, zatytułowany zbyt enigmatycznie „Dominanty wypowiedzi” umożliwił jej autorowi wnikliwą analizę zawartości „Notatek Płockich” w układzie chronologicznym, w kontekście m.in. występowania poszczególnych tematów. Wśród nich dominowała kategoria „Nauka. Oświata. Kultura”. Dla historyka istotna jest informacja, iż mimo tysiącletniej metryki miasta Płocka w latach 1956-1989 na łamach kwartalnika TNP dominowały zagadnienia dotyczące okresu II wojny światowej i kształtowania się władzy ludowej. Znamienne, iż w „czasach Wiesława Końskiego” najliczniejszymi podkategoriami stały się już dzieje porobiorowe (1795-1918) oraz historia II RP (1918-1939). Wśród artykułów, nawiązujących do okresu międzywojnia, publikowanych już po 1989 r. na szczególną uwagę zasługiwały opracowania poświęcone obronie Płocka w dniach bolszewickiego najazdu 1920 r.

Omawiana publikacja książkowa Andrzeja Kanskego mogła powstać dzięki pracowni przeprowadzonej kwerendzie źródłowej, przede wszystkim w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowego w Warszawie. Kopalnią informacji dla autora stały się też akta przechowywane w archiwum zakładowym Towarzystwa Naukowego Płockiego. Sięgnął on także do wielu materiałów źródłowych, statystycznych, prasy lokalnej i regionalnej, fachowych periodyków z zakresu historii czasopiśmiennictwa, wspomnień i relacji osób – publikowanych i niepublikowanych.

Tak szeroka baza źródłowa umożliwiła autorowi przedstawienie szerokiej panoramy zagadnień związanych z genezą i funkcjonowaniem „Notatek Płockich”. Dr Andrzej Kansa udowodnił, że czasopismo to stanowiło w latach PRL jedyne forum wymiany poglądów oraz realizacji ambicji naukowych dla mieszkańców Mazowsza Płockiego. Bardzo często umożliwiała początkującym historykom debiuty na niwie naukowej. Pragnę nadmienić, że mój pierwszy artykuł poświęcony władzom miasta Gąbina w XV – XVIII w. został opublikowany na łamach „Notatek Płockich” (nr 4/87 z 1976 r.). Warto podkreślić, iż czasopismo udostępniło swoje łamy dla licznych doktorantów, zwłaszcza dla uczestników seminarium doktoranckiego, od lat funkcjonującego przy Towarzystwie Naukowym Płockim.

Do momentu wydania w 1973 r. pierwszej syntezy „Dzieje Płocka” pod red. Aleksandra Gieysztor „Notatki Płockie” spełniały rolę,

stale uzupełnianej, monografii Płocka i Mazowsza Płockiego. Późniejsze prace monograficzne dotyczące zarówno historii Płocka, jak i dziejów Mazowsza, zawierają liczne odwołania do artykułów występujących w czasopiśmie TNP. Mogą tu służyć za przykład trzy tomy syntezy dziejów Mazowsza, pod red. Henryka Samsonowicza, opublikowane przez Akademię Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, tom III „Dziejów Płocka” oraz monografie Gostynina, Gąbina, Sierpca i ziemi sierpeckiej.

Z perspektywy lat, co potwierdzają wyniki badań Andrzeja Kansego, „Notatki Płockie” przetrwały zawirowania i meandry, jakie przechodziły kraj i nauka w okresie PRL. Wyszły z nich obronną ręką. U progu III RP zespół redakcyjny kwartalnika TNP stanął przed nowymi wyzwaniem.

Reasumując, publikacja książkowa Andrzeja Kansego, poświęcona historii „Notatek Płockich” stanowi cenne studium, wskazujące na usytuowanie i rolę mazowieckiego regionalizmu w warunkach przemian ideologicznych i politycznych zachodzących w Polsce Ludowej i w okresie transformacji ustrojowej schyłku XX w. Z całą pewnością będzie pomocną w dalszych badaniach nad najnowszymi dziejami Płocka i historią Mazowsza XX wieku.

Janusz Szczepański